કાપડના તાણાવાણા વચ્ચે
ગૂંચવાયેલું જીવન
સુરતના કાપડ બજાર
કામદારોની સ્થિતિનો અભ્યાસ

સંપાદન

જગદીશ પટેલ

સેન્ટર ફૉર લેબર રિસર્ચ એન્ડ એક્શન

ડિસેમ્બર 2020

ફોટોગ્રાફર: હાર્દિક ભૂપરભાઈ કોરાટ
અનુવાદક: વિમલા ઠક્કર
સંપાદન અને સંકલન: અનુષ્કા રોઝ અને જીતુ બારૈયા
ડિઝાઈન: બિંદુ

પ્રકાશનનું વર્ષ: 2020

This study is printed and circulated
for non commercial purposes

અનુક્રમ:

સ્વીકૃતિઓ:

સારાંશ

અહેવાલ:

- પ્રકરણ 1: પરિચય
- પ્રકરણ 2: ઉદ્દેશો
- પ્રકરણ 3: અભ્યાસની પદ્ધતિ
- પ્રકરણ 4: અભ્યાસની મર્યાદાઓ
- પ્રકરણ 5: પ્રારંભિક તારણો અને અવલોકનો
- પ્રકરણ 6: વિશ્લેષણાત્મક સૂચનો
- પ્રકરણ 7: ભલામણો

ટેબલની યાદી

પરિશિષ્ટ

સંદર્ભો

સ્વીકૃતિઓ:

સૌ પ્રથમ, હું તમામ ટેક્સટાઇલ કામદારોનો આભાર માનું છું કે જેમણે સ્વેચ્છાએ આ અભ્યાસમાં ભાગ લીધો અને તેમની અમૂલ્ય માહિતી જણાવી.

મને આ અધ્યયન પર કામ કરવાની તક આપવા બદલ સુધિર કટિયાર અને સેન્ટર ફોર લેબર રિસર્ચ એન્ડ એક્શન નો હું આભાર માનું છું. અભ્યાસ માટે ડેટા એકત્રિત કરવા માટે હું સુરતની ટીમ - ડેનિસ મેકવાન, શાંતિલાલ મીના, જીતુ અને વનિતાનો આભાર માનું છું.

હું મારા સુરતનાં મિત્ર રમેશભાઇ પટેલ (યુએન) અને તેના પરિવારનો આભાર માનું છું કે અમને જર્દોસી એકમોની મુલાકાત કરવા દીધી. હું જર્દોસી યુનિટના માલિક અને કામદારોનો આભાર માનું છું કે અમને જર્દોસીનું કાર્ય સમજાવ્યું.

જરી કામદારો પરના અભ્યાસને શોધવા અને મને અભ્યાસની નકલ મેળવવા માટે સેન્ટર ફોર સોશ્યલ સ્ટડીઝના ડાયરેક્ટર, કિરણ દેસાઈ અને સી.એસ.એસ લાઇબ્રેરિયન નો આભાર માનું છું.

હું વિભાબેન (SAHAS) નો આભાર માનું છું કે જેમણે ડેટા કલેક્શન માટે રીસર્ચર મેળવવામાં સહાય કરી.

તારીખ: ડિસેમ્બર 2020 **જગદીશ પટેલ**

ડેટા કલેક્શન ટીમ:

જીતુ બારૈયા
વનિતા રાઠોડ
ડેનિસ મેકવાન
શાંતિલાલ મીના

સારાંશ:

કાપડ બજારમાં કામ કરતા પુરુષ કામદારોનો સંપર્ક કરવામાં આવ્યો હતો અને તેમને પ્રશ્નાવલી આપવામાં આવી હતી. તેમાંથી કામદારોના ચાર વર્ગ તારવવામાં આવ્યા. જેમ કે લોડિંગમાં કામ કરતા કામદારો, કટિંગમાં કામ કરતા કામદારો, ફોલ્ડિંગમાં કામ કરતા કામદારો અને બૉક્સ બનાવતા કામદારો. આ અભ્યાસ દરમિયાન કોઈ બાળ મજૂરી જોવા મળી નથી, પરંતુ 12% ઉત્તરદાતાઓએ કિશોરવયના કામદારો કાર્યરત હોવાનું જણાવ્યું છે. 95% કામદારો ભારતના વિવિધ રાજ્યોના સ્થળાંતરિત કામદારો હતા. આ કામદારોમાંથી 80% તેમના પરિવાર સાથે સુરતમાં સ્થાયી થયા છે. મોટાભાગના પરિવારો નાના પરિવારો છે. 55% કામદારો 26-35 વય જૂથમાં હતા. એકાઉન્ટ, વેચાણ અને દુકાનોના સુપરવાઈઝરોને આ અભ્યાસમાંથી બાકાત રાખવામાં આવ્યા હતા. આ કામદારોને પી.એફ., ઇ.એસ.આઈ., બોનસ અથવા ગ્રેચ્યુઇટી જેવી કોઈ સામાજિક સુરક્ષાનો કોઈ લાભ મળતો નથી. તેમાંથી કોઈને સવેતન સાપ્તાહિક રજા અપાતી નથી. તેઓ ખૂબ લાંબા કલાકો સુધી કામ કરે છે અને ઓવરટાઇમ માટે બમણા દર ચૂકવાતા નથી. ન્યૂનતમ વેતન અધિનિયમ લાગુ છે પરંતુ લઘુતમ વેતન સુધારવામાં આવ્યા નથી અને એ વિષય અહીં અસંગત છે. બજારમાં વાજબી વેતન ચૂકવવાની ક્ષમતા છે ખરી. કામ પરના અકસ્માતોની નોંધ નથી પરંતુ કાર્યસ્થળનું વાતાવરણ ધૂળિયું અને ઘોંઘાટિયું છે. ગરમીનું પ્રમાણ પણ ઘણું છે. દિવસના અંતે 66% કામદારોએ શરીરમાં દુખાવો થતો હોવાનું સ્વીકાર્યું છે.

કોવિડ લૉકડાઉનને કારણે આ કામદારોને ભારે નાણાકીય નુકસાન થયું છે. 44% લોકોએ નાણાં ઉધાર લેવા લેવા પડ્યા હતા. 67% લોકોએ દાવો કર્યો હતો કે તેઓને સરકારની કોઈ મદદ મળી નથી. 93% લોકોએ દાવો કર્યો હતો કે તેઓને સિવિલ સોસાયટી (નાગરિક સમાજ) તરફથી કોઈ મદદ મળી નથી. તેઓ હવે મોટી મુશ્કેલીનો સામનો કરે છે, તેમાંના ઘણાને રોજિંદા ધોરણે નિયમિત કામ મળતું નથી.

કાપડના તાણાવાણા વચ્ચે ગૂંચવાયેલું જીવન

સુરતના કાપડ બજાર કામદારોની સ્થિતિનો અભ્યાસ

સંપાદન
જગદીશ પટેલ

પ્રકરણ 1 પરિચય:

સુરત ગુજરાત રાજ્યનું એક શહેર છે. તે સુરત જિલ્લાની વહીવટી રાજધાની છે. આ શહેર રાજ્યની રાજધાની, ગાંધીનગરથી 284 કિલોમીટર દક્ષિણમાં સ્થિત છે.

2011 ની વસ્તી ગણતરીમાં સુરતની વસ્તી છ (6) મિલિયન હતી, જે અમદાવાદ પછી ગુજરાત રાજ્યનું બીજું સૌથી મોટું શહેર સુરત છે. તે ભારતનું આઠમું સૌથી મોટું શહેર અને શહેરી વસ્તીના પ્રમાણમાં નવમું સૌથી મોટું શહેર છે. શહેરી બાબતો અંગેના આંતરરાષ્ટ્રીય થિંક ટેન્ક સિટી મેયર ફાઉન્ડેશન દ્વારા કરાયેલા એક અભ્યાસ મુજબ વિસ્તારની દૃષ્ટિએ સુરત 34મું સૌથી મોટું અને ચોથા નંબરનું સૌથી ઝડપી વિકાસશીલ શહેર છે. 2001માં સુરતમાં વસ્તીની ઘનતા પ્રતિ ચોરસ કિમી 65૨ હતી અને તે 2011માં વધીને 1376 થઈ છે. ગુજરાતમાં નોંધાયેલી આ સૌથી વધુ વસ્તી ગીચતા છે.

સુરત દેશના ઔદ્યોગિક નકશા પરના સૌથી મહત્ત્વપૂર્ણ શહેરોમાંનું એક છે અને અહીં ઘણા મોટા ઉદ્યોગો વિકસિત થયા છે. સુરતના આર્થિક આધારમાં કાપડ ઉત્પાદન, વેપાર, ડાયમંડ કટિંગ અને પોલિશિંગ ઉદ્યોગો, જટિલ ઝરી (અથવા જરી) કામ, રાસાયણિક ઉદ્યોગો અને હજીરા ખાતે પેટ્રોકેમિકલ અને પ્રાકૃતિક ગેસ આધારિત ઉદ્યોગો જેવા કે ઓએનજીસી, રિલાયન્સ, એસ્સાર અને શેલ જેવી અગ્રણી કંપનીઓનો ફાળો છે. મધ્યમ અને મોટાપાયાના ઉદ્યોગો મોટાભાગે શહેરની આજુબાજુની પાંચ ઔદ્યોગિક વસાહતોમાં સ્થિત છે, જ્યારે નાના ઉદ્યોગોનો નોંધપાત્ર પ્રમાણ શહેરની હદમાં છે.

અહીં 0.7 મિલિયન લૂમ્સ છે, 150 બહુમાળી કાપડ બજારો છે અને 50-55,000 વેપારી ઉત્પાદકો (વેપારીઓ) દ્વારા વેપાર કરવામાં આવે છે. શહેરમાં લગભગ 1.2 મિલિયન કાપડ કામદારો છે.

સુરતમાં મુખ્યત્વે માનવસર્જિત રેસાનું કામ થાય છે. અહીં રિંગ રોડની 1.5 કિ.મી.ના પટ્ટા પર 185 ટાવર્સ આવેલા છે. 65,000 નોંધાયેલા વેપારીઓ સાથે દરેક બિલ્ડિંગમાં સરેરાશ 5-7,000 દુકાનો છે. સુરતમાં એક દિવસમાં 4 કરોડ મીટર ફેબ્રિકનું ઉત્પાદન થાય છે. દૈનિક ટર્નઓવર રૂ. 150 કરોડ છે. દુકાનો સામાન્ય રીતે 10 X 10

ફૂટની હોય છે. સાંકડી પરસાળો (કોરિડોર)માં કામદારો સોર્ટિંગ અને પેકિંગ કામગીરી કરતા જોઈ શકાય છે.[1]

આજીવિકા બ્યુરોના અહેવાલમાં જણાવાયું છે કે સુરત કાપડ બજારમાં દક્ષિણ રાજસ્થાનના 60,000થી વધુ મજૂરો રોજગારી મેળવે છે. કામદારો મિલોમાંથી ડાઈ કરેલા અને છાપેલા કાપડ મેળવે છે, તેને ચકાસે છે, તેને જરૂરી કદમાં કાપીને ફોલ્ડ કરીને દેશભરમાં રિટેલ અને હોલસેલ માર્કેટ માટે રવાના કરવામાં આવે છે. (વરીસમ ફોલ્ડ્સ; 2007) આ રિપોર્ટમાં એવું પણ નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે કે કામદારો ખૂબ જ નાની ઉંમરે આ વેપારમાં આવે છે, જે ઘણી વખત 14 વર્ષ કરતાં ઓછી હોય છે. રાજસ્થાનના અંદાજિત 60,000 કામદારોમાંથી 10,000 કરતાં વધુ કામદારો 14 વર્ષથી ઓછી ઉંમરના છે. વધુમાં એ બાબતની પણ નોંધ લેવાઈ છે કે કામદારો ઘણા કલાકો સુધી ગીચ, અંધારી જગ્યાઓમાં, ઘણીવાર દુકાનોના ભોંયરામાં (બાળ મજૂરી બદલ કાનૂની કાર્યવાહીથી બચવા) કામ કરે છે.

તેઓ નોકરી પર ભારે દબાણનો સામનો કરે છે. કામના કલાકો દિવસમાં 10 થી 12 કલાક સુધી હોય છે; સાડી ફોલ્ડિંગમાં રોકાયેલા લોકોને આખો વખત ઊભા રહીને કામ કરવું પડે છે. દરેક સાડીની દુકાનમાં આશરે 4-5 કામદારો રોજગારી મેળવે છે જે દરરોજ 2000 થી 2500 સાડી કાપવા, માપવા, ફોલ્ડ કરવા, ટાંકા અને પેક કરવાનાં કામો કરે છે. કોન્ટ્રેક્ટર અથવા વેપારી અને કામદારો વચ્ચે લેખિત કરાર નહીં થતો હોવાથી વેતનની અલ્પ, વિલંબિત અને અનિયમિત ચૂકવણી થાય છે.

ઑક્ટોબર 2020માં ફેડરેશન ઑફ સુરત ટેક્સટાઇલ ટ્રેડર્સ એસોસિએશન (ફોસ્ટા)ના સર્વેક્ષણમાં જાણવા મળ્યું છે કે લગભગ 26000 કાપડની દુકાનો ફરીથી ખોલવાની બાકી છે. ફોસ્ટાના પદાધિકારીઓએ જણાવ્યું છે કે દેશમાં માનવસર્જિત રેસામાંથી બનાવેલી સાડી, ડ્રેસ મટિરિયલ, લેંઘા, કુર્તીઓ સહિત મહિલાઓના વસ્ત્રોનું સૌથી મોટું સપ્લાયર સુરત છે. રિંગ રોડ, સલાબતપુરા, સરોલી અને શહરદરવાજામાં 80,000 જેટલી દુકાનો પર 180 જેટલા કાપડ બજારો આવેલા છે. ઘણા વેપારીઓ 2 થી વધુ દુકાનો ધરાવે છે જેને તેઓ ગોડાઉન તરીકે વાપરવા ભાડા પર મેળવે છે. ફેડરેશનના પ્રમુખે જણાવ્યું હતું કે રિંગ રોડ સ્થિત જેજે એ/સી માર્કેટમાં મોટાભાગના વેપારીઓ રાજસ્થાનના છે. (ટાઈમ્સ ઑફ ઇન્ડિયા, 6 ઑક્ટોબર, 2020)

રઘુવીર સેલિયમ ટેક્સટાઇલ માર્કેટમાં 9 જૂન 2020ના રોજ મોટી આગ લાગી હતી. અગાઉ 8 જાન્યુઆરીએ અને ફરી 21 જાન્યુઆરીએ આ બજારમાં આગ લાગી હતી. જોકે કોઈ માનવ જાનહાનિ થઈ નહોતી. (ટાઈમ્સ ઑફ ઇન્ડિયા; 9 જૂન, 2020)

ફોસ્ટા દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા સર્વેમાં જણાયું છે કે, સુરતમાં આશરે એક લાખ કામદારો ઓગસ્ટ અને સપ્ટેમ્બર 2020માં છૂટા થયા છે. મોટાભાગે કામનું નુકસાન હોલસેલ કાપડ બજારોમાં હતું, ખાસ કરીને સેલ્સમેન, ફોલ્ડિંગ સાડી અને ફેબ્રિક અને એકાઉન્ટિંગમાં રોકાયેલા. અંદાજીત 2.5 લાખ લોકો કાપડની દુકાનોમાં વિવિધ નોકરીઓ માટે સીધા જ કાર્યરત છે. છેલ્લા 2 મહિનામાં લગભગ 25% વેપારીઓએ માસિક ભાડા બચાવવા માટે તેમની દુકાન એક બજારથી બીજા બજારમાં સ્થાનાંતરિત કરી છે. 95% કાપડ વેપારીઓએ જણાવ્યું હતું કે કોરોના પહેલાંના સમયગાળાની તુલનામાં તેમની આવક લગભગ 70% થઈ ગઈ છે. જુલાઈ 2019થી દેશભરના વિવિધ જથ્થાબંધ બજારોમાં સુરતના વેપારીઓની અંદાજે રૂ. 15000 કરોડની મૂડી અટવાઈ છે. પૈસા વિના વેપારીઓ પ્રતિદિન 30%થી વધુ અથવા રૂ. 40 કરોડથી વધુના તાજા સ્ટોક પર પ્રક્રિયા કરવા માટે સમર્થ નથી.

સરકારી આંકડા મુજબ સુરતમાં 5000 બાળ મજૂરો છે. પરંતુ નાગરિક સમાજનો અંદાજ 50,000ની નજીક છે. આમાંથી 68% ની ઉંમર 15 થી 18 વર્ષની વચ્ચે છે. સુરતમાં કાપડ માર્કેટમાં 60,000થી વધુ દુકાનો છે. અહીંથી વિશ્વના તમામ ભાગોમાં કપડા વેચાય છે. બાળકો સાડી પેક કરે છે, દોરાથી બંડલ બાંધે છે, બંડલ લઈને બજારમાં આવે છે. આ બજારોમાં સૌથી વધુ બાળકો જોવા મળે છે કારણ કે તેઓને દૈનિક રૂ. 50 થી રૂ. 80/- મળે છે. કાપડ માર્કેટ રિંગરોડ સાથે ચાલે છે અને અહીં કામ કરતા બાળકો 2-5 કિલોમીટરના પટ વિસ્તારોમાં રહે છે. (શિરીષ ખરે, ભારત ટુગેધર, 21 ડિસેમ્બર, 2013;http://www.indiatogether.org/surat-

1. For more details see https://frontline.thehindu.com/cover-story/silence-of-the-looms/article32033354.ece . Accessed on December 7th, 2020

2. For more details see https://labour.gov.in/sites/default/files/model%20bill%20englsih%20.pdf . Accessed on December 7th, 2020.

human-rights)

દુકાનો અને ધંધાની સ્થાપનાના કાયદાની જોગવાઈઓ:

આ કાયદામાં નીચે પ્રમાણેની જોગવાઈઓ છે:

1. 10 અથવા વધુ કામદારોને રોજગાર આપતી દુકાનો પર કાયદો લાગુ

2. જ્યાં 10થી ઓછા લોકો નોકરી કરે છે તેઓએ વ્યવસાય શરૂ કરવાની જાણકારી ઈન્સ્પેક્ટરને ઑનલાઈન આપવી

3. કલમ 16 (2) "દરેક કામદારને સાપ્તાહિક રજા રૂપે ઓછામાં ઓછા 24 કલાકનો આરામ આપવો જરૂરી.

4. દુકાન રાત્રે 11 વાગ્યાથી સવારે 6 વાગ્યા સિવાય ખુલ્લી રાખી શકાય છે.

5. કલમ 29 સામાન્ય ઉલ્લંઘનો બદલ રૂ. 40,000 દંડ વસુલાય છે. પ્રતિ કામદાર કુલ દંડની રકમ રૂ. 2,000/- સુધી નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે.

6. અકસ્માતના સંજોગોમાં કલમ 30ની જોગવાઈઓનું ઉલ્લંઘન કરવા બદલ દંડ. દુર્ઘટનામાં કામદારને ગંભીર શારીરિક ઈજા કે કામદારના મૃત્યુના સંજોગોમાં જેલની સજા.

7. કલમ 32 રજિસ્ટર આપવા માટેના અવરોધ અથવા ઈનકાર બદલ દંડ - દંડ જે રૂ. 50,000/-

8. કલમ 15 ઓવરટાઈમ કલાકોની કુલ સંખ્યા 3 મહિનાની અવધિમાં 125 કલાકથી વધુ ન હોવી જોઈએ.

9. કલમ 18 (2 અને 3) કામદારને 7 દિવસની કેઝ્યુઅલ રજા મળવી જોઇએ.

10. કલમ 18 (7) કામદારોને 8 પેઇડ રજાઓ મળવી જોઇએ.

11. કલમ 12 કોઈ પણ પુખ્ત કામદારને કોઈ પણ દુકાન અથવા સંસ્થામાં કોઈ પણ દિવસમાં 9 કલાકથી વધુ અને અઠવાડિયામાં 48 કલાકથી વધુ સમય માટે કામ કરવાની પરવાનગી અપાશે નહીં કે છૂટ રહેશે નહીં.

12. કલમ 17. કંપની દરેક કામદારને એક ઓળખપત્ર આપશે જે ઈન્સ્પેક્ટર દ્વારા માંગણી કરવામાં આવે ત્યારે કામદાર દ્વારા બતાવવામાં આવશે.

પ્રકરણ 2 ઉદ્દેશો:

- સુરતની કાપડ વેલ્યુ ચેઇનમાં વિવિધ પ્રક્રિયા, તેમાં કાર્યરત કામદારો અને કામની પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં રાખીને દસ્તાવેજીકરણ કરવું.
- ઝરી અને કાપડ બજારના પેટા ક્ષેત્રોમાં ઊંડો અભ્યાસ કરવો - વિવિધ કાર્ય પ્રક્રિયા, દરેક પ્રક્રિયામાં કામદારોની સંખ્યા, કામની સ્થિતિ, વેતન, મજૂર કાયદાઓનું અમલીકરણ.
- કાપડ ઉદ્યોગ પર કોવિડ-19ની સર્વસામાન્ય અસર તથા અન્ય સંલગ્ન ક્ષેત્રો (ઝરી અને કાપડ બજારો) પર અસરનો અભ્યાસ.
- ભાવિ સ્થિતિનો અંદાજ.

પ્રકરણ 3 અભ્યાસની પદ્ધતિ:

અભ્યાસ માટેના ઉપરોક્ત ઉદ્દેશ્યોને ધ્યાનમાં રાખીને, ડેટાબેનો સંચાલિત પ્રશ્નાવલિઓ દ્વારા એકત્રિત કરવામાં આવી હતી જે સ્થળાંતર કામદારોની કામ કરવાની શરતો અને કાર્યકારી વ્યવસ્થા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરતી હતી. આ હેતુપૂર્ણ નમૂનાઓનો ઉપયોગ જવાબોને ઓળખવા માટે કરવામાં આવ્યો હતો. પ્રશ્નાવલી તૈયાર કરવામાં આવી હતી અને ક્ષેત્રની પરીક્ષણ કરવામાં આવી હતી. બજારમાં પ્રારંભિક મુલાકાત પછી અને કેટલાક કામદારો સાથે પ્રારંભિક ચર્ચા કર્યા પછી ચોક્કસ પ્રશ્નો ઉમેરવામાં આવ્યા હતા. સુરતમાં સીએલઆરએ પ્રોજેક્ટ ટીમે ઓક્ટોબરથી ડિસેમ્બર 2020 ના પ્રથમ સપ્તાહ સુધી ટેક્સટાઇલ માર્કેટના કામદારો પાસેથી ડેટા એકત્રિત કર્યો હતો. કોવિડ પરિસ્થિતિને લગતા પ્રશ્નોના નાના સમૂહ પણ ઉમેરવામાં આવ્યા હતા.

પ્રકરણ 4 અભ્યાસની મર્યાદાઓ:

કોવિડ પ્રતિબંધોને લીધે, મોટી સંખ્યામાં કામદારો પાસેથી ડેટા એકત્રિત કરવું શક્ય નહોતું. લોડિંગ કામદારો ખુલ્લા રસ્તાઓ પર કામ કરી રહ્યા છે અને કોઈ પણ કોન્ટ્રાક્ટર અથવા કંપનીના સીધા નિયંત્રણ હેઠળ નથી. પરિણામે તેમનો સંપર્ક કરવો અને તેમની સાથે વાત કરવી વધુ સરળ હતી. ફોલ્ડિંગ-કટીંગ-બ maક્સ ઉત્પાદક કામદારોને મળવું વધુ મુશ્કેલ છે કારણ કે તેઓ દુકાનદારોના સીધા નિયંત્રણ હેઠળ કામ કરે છે અને તેઓ તેમના સુપરવાઇઝર્સ અને ક્લોઝ સર્કિટ કેમેરા દ્વારા તેમના કામદારોની પ્રવૃત્તિઓ પર નજર રાખે છે, જેથી ફીલ્ડ સ્ટાફ વધુ મુક્તપણે અને મુક્તપણે અને નિયમિત રીતે સંપર્કવ્યવહાર કરી શકે, તેથી તે હતું તેમને સર્વેક્ષણ કરવા પડકારજનક છે.

કાર્યસ્થળની મુલાકાતી ટીમને મુક્તપણે વાત કરવા માટે પૂરતો સમય અને વાતાવરણ મળ્યું નથી. ત્યાં કામદારો ઉતાવળમાં અસ્પષ્ટ માહિતી આપે છે.

નમૂનાઓનું કદ (સંખ્યા = 83) બજારોમાં અંદાજિત રોજગાર કરતા ખૂબ નાનું છે. તેમ છતાં તેમાંના એકનો અંદાજ છે, પરંતુ તે સમગ્ર પરિસ્થિતિની સરેરાશ તરીકે ગણી શકાય નહીં.

પ્રકરણ 5 અવલોકનો:

સર્વે કરનાર સ્ટાફે કાપડ બજારમાં બાળ મજૂરીની હાજરી નોંધી. તેઓએ બજારમાં અને બજારની બહાર બાળ મજૂરો જોયા. બાળ મજૂરો બજારમાં માલ લઈ જતા જોવા મળ્યા હતા. બાળ મજૂરો બૉક્સ બનાવટમાં પણ જોવા મળ્યા હતા. જ્યાં વેન્ટિલેશન અને રોશની નબળી હોય ત્યાં, દુકાનમાં પ્રવેશતા પહેલાં જૂતાં મૂકવામાં આવે ત્યાં કામદારો બેઠેલા જોવા મળ્યા હતા. લોડિંગ કામદારો વાહનોના પ્રદૂષણ અને ધૂળનો સામનો કરે છે. સર્વે સ્ટાફને બાળ મજૂરો સાથે વાતચીત કરવાની કોઈ તક નહોતી. માથા ઉપર વજન સાથે રસ્તો પસાર કરવાનું ખૂબ મુશ્કેલ છે. આ રસ્તાઓ પર અતિ ભારે ટ્રાફિક છે.

1. મૂળ રાજ્ય

Table 1: Source of migration of the sampled respondents

State	District		No of respondents
Bihar			12
Gujarat	Surat	04	04
Jharkhand	Giridih	05	05
Maharashtra	Dhule	07	21
	Jalgaon	08	
	Nandurbar	05	
	Akola	01	
Madhya Pradesh	Badvani	01	03
	Sagar	01	
	Katni	01	
Rajasthan			11
	Udaipur	04	
	Rajsamand	01	
	Kumbhalgadh	01	
	Nagaur	01	
	Pali	01	
	Pratapgarh	01	
Uttar Pradesh	Azamgadh	04	25
	Banda	01	
	Balrampur	09	
	Chitrakut	03	
	Gazipur	03	
	Gonda	02	
Workers did not wish to share the information about their source			02
Total			83

83 જવાબદાતામાંથી 79 સ્થળાંતર કરનારા કામદારો હતા, તેના આધારે જ સુરત કાપડ બજારોમાં સ્થળાંતર કરનારા કામદારોની હાજરી અંગે ખ્યાલ આવે છે. મોટા ભાગના કામદારો યુપીના છે જ્યારે મહારાષ્ટ્રના કામદારો બીજા ક્રમે છે. મોટાભાગના સ્થળાંતર કરનારા કામદારો યુપીના બલારામપુર જિલ્લામાંથી અને મહારાષ્ટ્રના જલગાંવમાંથી આવે છે.

2. સ્થળાંતરનું વર્ષ

Table 2: Time spent in the city as migrants		
Years spent as a Migrant	No. of respondents	Remarks
20-22 years	05	All from Maharashtra
15-20 years	17	7 from Maharashtra, 4 from Bihar, 3 from UP, MP, Rajasthan, Jharkhand – each 1
10-15 years	18	4 from Maharashtra, 10 from UP, MP -1, Rajasthan -3,
6-10 years	23	Bihar-4, Jharkhand-2, Maharashtra-4, UP-9, Rajasthan-4
1-5 years	15	Bihar-4, Jharkhand-2, Maharashtra-1, MP-1, Rajasthan-4, UP-3
Local	04	
No Information	01	
Total	83	

22-25 વર્ષ પહેલાં ફક્ત પડોશી મહારાષ્ટ્રના કામદારો સુરત સ્થળાંતર કરતા હતા. યુપી, બિહાર અથવા રાજસ્થાન જેવા રાજ્યોમાંથી આવવાની શરૂઆત 15-20 વર્ષ પહેલાં થઈ હતી. 38 ઉત્તરદાતાઓએ (45.78%) છેલ્લા 10 વર્ષ કે તેથી ઓછા સમયમાં સ્થળાંતર કર્યું છે.

3. સુરતમાં પરિવાર સાથે રહો છે: 83 કામદારો માંથી 67 કામદારો પોતાના પરિવાર સાથે સુરત માં રહે છે અને બાકીના એકલા રહે છે

4. સુરત માં કયા રાજ્ય ના લોકો પોતાના પરિવાર સાથે રહે છે: 67 કામદારો માંથી મહારાષ્ટ્ર (21 કામદાર), ઉતરપ્રદેશ (18 કામદાર) અને બિહાર (10 કામદાર) ના લોકો પોતાના પરિવાર સાથે સુરત માં સ્થળાંતર કરે છે

Table 3: State-wise distribution of Respondents who live with their families in Surat		
State	No. of respondents	Total migrants from the state in this study
Bihar	10	12
Jharkhand	04	05
Maharashtra	21	21
Rajasthan	07	11
Madhya Pradesh	02	03
Uttar Pradesh	18	25
Local	04	04
No Information	01	
Total	67	

5. વિવિધ વ્યવસાયજૂથમાં વયજૂથ:

નીચે આપેલ ટેબલ દર્શાવે છે કે કેવી રીતે અલગ અલગ ઉમરના કામદારો કાપડ માર્કેટ માં કામ કરે છે. આ ટેબલ આ પણ દર્શાવે છે કે કઈ ઉમર ના કામદાર કપડા માર્કેટમાં જોવા મળે છે. જેવી રીતે ટેબલ 4 માં 55 % કામદારો 26-35 વયજૂથ છે જે માર્કેટ માં વધારે જોવા મળે છે.

Table 4: Age distribution of the respondents

Age	Total
18-20	04
21-25	11
26-30	29
31-35	17
36-40	08
41-45	08
46-50	04
51-55	01
56-60	01
Total	83

Table 5: Age in different in different occupation groups

Age (in years)	Cutting	Loading	Folding	Box Making	Total
18-20	01	00	03	00	04
21- 35	13	19	07	18	57
36- 50	02	12	05	01	20
Above 50	00	02	00	00	02
Total	16	33	15	19	83

73% કામદારો 35 વર્ષ કે તેથી ઓછી ઉંમરના છે. 35 કરતાં વધુ વયના માત્ર 26% છે. કામ અતિશય મહેનતનું હોવાથી આ ક્ષેત્રમાં માત્ર યુવા કામદારો જોવા મળતા હોવાનું એક કારણ હોઈ શકે

Table 6: Details in clustering of workers vis-a-viz the type of work

Type of work	Total no of workers in the group	No of workers in 26-35 age group	Percentage
Cutting	16	10	62.5
Loading	33	17	51.51
Folding	15	06	40
Box Making	19	13	68.42

6. કામનો પ્રકાર

Table 7: Source wise distribution of respondents in relation to their type of work

Type of work	Raja-sthan	Uttar Pra-desh	Bihar	Madhya Pradesh	Jhar-khand	Maha-rashtra	Gujarat	No information	Total
Loading	01	06	06	02	00	18	00	00	33
Folding	04	04	02	01	03	01	00	00	15
Cutting	07	08	00	00	01	00	00	00	16
Box making	00	07	04	00	01	02	04	01	19
Total	12	25	12	03	05	21	04	01	83

આ અભ્યાસમાં 39.75% કામદારો લોડિંગ કામદારો છે. તેઓ રસ્તા પર કામ કરે છે અને તેથી તેમનો સંપર્ક કરવાનું સરળ છે. બાકીના કામદારો દુકાન માલિકની સીધી દેખરેખમાં હોય છે અને દુકાન માલિક અને સુપરવાઈઝર ક્લોઝ સર્કિટ કેમેરા તેમજ વારંવાર મુલાકાત દ્વારા આ કામદારો પર નજર રાખે છે. આથી સર્વે સ્ટાફ માટે તેમનો સંપર્ક કરવો અને ડેટા મેળવવો મુશ્કેલ હતો.

જો આપણે પેટર્ન પર નજર કરીએ તો, અમને લાગે છે કે મહારાષ્ટ્રના કામદારો મોટા પ્રમાણમાં લોડિંગ કાર્યમાં રોકાયેલા છે. 33 લોડિંગ કામદારોમાંથી 18 (54.5%) મહારાષ્ટ્રના છે. કટિંગ કામમાં અમને રાજસ્થાનના (43.75%) અને યુપીના (50%) કામદારો મળ્યા. 19 માંથી 11 (57.8%) બૉક્સ બનાવવાના કામમાં યુપી-બિહારના છે. ફોલ્ડિંગમાં 52% કામદારો રાજસ્થાન અને યુપીના છે. બાકીના ઝારખંડ, બિહાર અને મધ્યપ્રદેશના છે.

7. કામગીરીનો પ્રકાર:

Table 8: Nature of employment

Nature of employment	Cutting	Loading	Folding	Box making	Total
Casual Worker	04	33	07	18	62
Contract	00	00	02	00	02
Permanent	12	00	06	01	19
Total	16	33	15	19	83

અમે જ્યારે પ્રશ્ન પૂછતા હતા ત્યારે કામદારોને કદાચ- કેઝ્યુઅલ, કોન્ટ્રેક અથવા કાયમી વગેરેનો શો અર્થ છે તે ખબર ન હોય એવું બને. અમે તેમની સાથે વાત કરી અને તેનો અર્થ શું છે તે સ્પષ્ટ થયું. જ્યારે તેઓ છૂટક મજૂરીને હા પાડી દે છે, તેનો અર્થ એ કે તેમની પાસે કાયમી કામ નથી, દરરોજ સવારે તેઓ બજારમાં કામ મેળવવા જાય છે. દરરોજ તેઓ નવા માલિકોને ત્યાં કામ કરતા હશે. જ્યારે તેઓ "કોન્ટ્રેક્ટ" ને હા પાડે છે, તેનો અર્થ એ કે તેઓ ફક્ત એક જ સમર્પિત માલિક માટે કામ કરે છે, તેમ છતાં તેઓ પાસે કોઈ નિશ્ચિત માલિકને સેવાઓ પ્રદાન કરવા માટે તેમની વચ્ચે કોઈ લેખિત કરાર નથી. પ્રશ્ન.77 ના જવાબમાં તેઓ બંને સંમત છે કે કોઈ લેખિત કરાર નથી. જ્યારે તેઓ "કાયમી" ને હા પાડે છે, તો તેનો અર્થ એ નથી કે તેઓ પીએફ અથવા ઈએસઆઈ જેવા સામાજિક સુરક્ષાના કાયદા હેઠળ આવરી લેવામાં આવ્યા છે, ન તો તેમને કોઈ બોનસ મળે છે, ન તો તેઓ કોઈ ટ્રેડ યુનિયનના સભ્યો હોય છે અથવા કોઈ સામૂહિક સોદાબાજી કરે છે. તેઓ સ-વેતન રજાઓ અથવા તહેવારની રજાઓનો આનંદ માણતા નથી. જોકે તેઓ સાપ્તાહિક રજા મેળવવા માટે હકદાર છે, પણ એ દિવસનું વેતન મળતું નથી. તેનો અર્થ એ કે છેલ્લા 3-4-. વર્ષથી તેઓ એક જ એમ્પ્લોયર સાથે કામ કરી રહ્યા છે. પ્રશ્ન.37 ના જવાબમાં તેઓ બધા કબૂલાત કરે છે કે તેમને સાપ્તાહિક સ-વેતન રજા આપવામાં આવતી નથી.

8. કામદાર નો પ્રકાર:

Table 9: Distribution of workers according to the type of work and their skills

Nature	Category	No. of respondents	Remarks
Unskilled	Casual	23	22 are loading workers. Bihar-4, UP-5, MP-1, Maharashtra-12, Rajasthan-1 8 are below age of 30. 6 are in age group 31-40. 7 are in 41-50 age group.
Semi-skilled	Casual	23	11 loading workers, 4 cutting workers, 8 box making workers 8 from Maharashtra 3 from Bihar, 3 from Rajasthan 7 from UP 1 each from MP and Gujarat Age group 5 are in 18-25 7 in 26-30 9 in 31-40 2 in 41-50
Skilled	16 Casual 17 Permanent 02 Contract	37	10 Box making, 12- Cutting, 15-Folding. No loaders here. 5 – Bihar 5 – Jharkhand 3- Gujarat 1- MP 1-Maharashtra 13- UP 08-Rajasthan 1-NO information

9. રોજગાર સ્થળ :

34 ઉત્તરદાતાઓએ આ માહિતી આપી નથી, જેમાંથી 33 લોડર છે જે છૂટક કામદાર છે અને તેમની પાસે નિશ્ચિત કામ નથી.
બાકીના 49 જવાબદાતા 30 દુકાન / બજારોમાંથી છે.

36 ઉત્તરદાતાઓએ તેમના કામના સ્થળનું સરનામું આપ્યું નથી, જેમાંથી 33 લોડર છે, 1 બૉક્સ બનાવનાર છે, જે છૂટક મજૂર પણ છે, જ્યારે 2 કાયમી કામદાર કટિંગના કામમાં છે.

10. રોજગારના ક્ષેત્રઃ

એવું જાણવા મળ્યું કે માર્કેટો શહેરમાં રિંગરોડ્ વિસ્તાર માં આવેલી હતી - જે સુરતમાં વ્યસ્ત અને ભીડભાડ વાળો વિસ્તાર છે.

Table 10: Work sites of the respondents across Surat	
Area	No. of respondents (%)
Kamela Darwaja Ring Road	14.45
Ring Road	35
Sahara Darwaja	2.4
STM	1.2
TT Market Ring Road	3.65
No information	43.3
Total (n=83)	100

11. દુકાનમાં કામદારોની સંખ્યાઃ

33 જવાબદાતાએ આ પ્રશ્નનો જવાબ આપ્યો નહીં અને એ બધા લોડિંગ કામદાર છે જેઓ કોઈ એક નિશ્ચિત દુકાન સાથે સંકળાયેલા નથી. ફક્ત બે જ ઉત્તરદાતાએ જવાબ આપ્યો છે કે દુકાનમાં 15 કામદારો કાર્યરત છે જે આ સર્વેમાં સૌથી મોટી સંખ્યા છે. 7 દુકાનમાં 10 કામદારો છે. 10 ઉત્તરદાતાએ કહ્યું છે કે તેમની દુકાનમાં 8 કામદારો કામ કરે છે. 15 ઉત્તરદાતાએ જવાબ આપ્યો છે કે તેમની દુકાનમાં 5 કામદારો કામ કરે છે. કુલ 22 ઉત્તરદાતાએ કહ્યું કે દુકાનમાં 5 અથવા ઓછા રોજગારી આપે છે જ્યારે 28 દુકાનો 5 કરતાં વધુ પરંતુ 15 કરતા ઓછાને રોજગારી આપે છે.

Table 11: Workers employed in the unit/ location of work of the respondent	
No of workers employed in the shop	Total
5 or less numbers of workers	22
More than 5 but less than or equal to 10	26
15 or less but more than 10	02
Total	50

12-A. એ. પરિવારના સભ્યો - બાળકો 52 જવાબદાતા જેમને બાળકો છે તેઓ સુરતમાં પરિવાર સાથે રહે છે.

રસપ્રદ બાબત એ છે કે 83માંથી માત્ર 10 (12.04%) ના 2 થી વધુ બાળકો છે. તેની સામે 12 (14.45%) પાસે હાલ બાળકો નથી. તેમાંથી ઘણા હજી પણ ખૂબ નાના છે અને ભવિષ્યમાં બાળકો પણ મેળવી શકે છે. પરંતુ 5 (6.02%) 30થી વધુ ઉંમરના છે, પણ પ્રજનન સમસ્યા હોઈ શકે.

Table 12: Respondents who had their children with them in Surat	
Number of children living in the city with the respondent	No of respondents (percentage)
Zero	21.69[3]
1	20.48
2	45.78
3	8.43
4	2.41
5	1.20
Total n=83	100

3. Out of 18 respondents, 6 are unmarried, rest are married. Among 12 married 6 are loaders, 5 cutters and one box maker. They are in wide age range 19-57 years. However, 7 workers are below 30 years

12-બી. પરિવારના સભ્યો – પરિવારના અન્ય સભ્યો

નીચે આપેલ ટેબલ મુજબ 50 ટકા કામદારો ના પરિવાર માં 2 થી 4 અંદાજીત સદસ્યો સુરત માં રહે છે.

Table 13: Number of family members at the destination of migration		
No. of family members	No of respondents (percentage)	Remarks
1	8.43	All married
2	42.17	2 unmarried
3	25.30	
4	14.46	3 unmarried
5	4.82	1 unmarried
6	2.41	1 unmarried
7	2.41	
Total (n=83)	100.00	

13. કામના કલાકો

59 ટકા કામદાર 12 કલાક કામ કરતાં જોવા મળેલ છે અને 6 કામદાર જે 8 કલાક માર્કેટ માં કામ કરે છે.

Table 14: Hours of work put in by the respondents					
Hours of work	Cutters	Loaders	Folding	Box mak-ers	Total
Upto 8 hours	02	02	00	02	06
10 Hours	05	03	07	07	22 (26.5%)
12 Hours	09	22	08	10	49 (59 %)
More than 14 Hours	0	06	0	0	06
Total	16	33	15	19	83

66.26% કામદારો 12 કલાક કરતાં વધુ કામ કરે છે એ જ તેમની દયનીય સ્થિતિ વર્ણવે છે.

14. 15-18ની વયજૂથમાં કોઈ છે :

10 કામદારો એ જણાવ્યું કે તેમણે માર્કેટ માં બાળક ને કામ કરતાં જોયા છે જ્યારે 19 કામદારો એ જણાવ્યું કે તેમને આના વિશે કઈ ખબર નથી અને 65 ટકા કામદાર એ જણાવ્યું કે માર્કેટ માં બાળક ને કામ પર રાખવામાં આવતા નથી.

15. મહિલા કામદારો : અમને બધા તરફથી જવાબ મળ્યો કે દુકાનોમાં કોઈ મહિલા કામદારો નથી.

16. મેનેજમેન્ટ અથવા સલામતી સ્ટાફ તરફથી દમન અથવા અયોગ્ય વર્તન: આ પ્રશ્નના જવાબમાં માત્ર 4 (4.8%) જવાબદાતાએ "હા" માં જવાબ આપ્યો

17. માસિક બેઝિક પગાર:

60.24% લોકો જાણતા નથી કે રાજ્ય સરકાર દ્વારા તેમના માટે લઘુતમ વેતન કેટલું નિર્ધારિત થયું છે. તે કોની નિષ્ફળતા છે? અન્ય મોટાભાગના માને છે કે તેમને લઘુતમ વેતન કરતાં ઓછા પગાર આપવામાં આવે છે.

ગુજરાતમાં દુકાનો અને સંસ્થાઓ માટે વર્તમાન સમયમાં લઘુતમ વેતન

Table 15: Monthly salaries received by the respondents

Amount (Rs)	Cutting	Loading	Folding	Box Making	Total
7000	01	0	0	0	01
8000	00	03	0	0	03
9000	00	02	01	0	03
10,000	02	05	02	02	11
11,000	00	00	01	02	03
12,000	05	08	05	04	22
13,000	01	01	02	04	08
14,000	01	02	00	01	04
15,000	04	09	03	05	21
16,000	01	00	00	00	01
17,000	01	00	01	00	02
8,000-10,000	00	01	00	00	01
10,000-12,000	00	01	00	01	02
12,000-13,000	00	01	00	00	01
Total	16	33	15	19	83

Table 16: Latest Minimum wages for Shops & Establishment in Gujarat

Effective from Date: 1st Apr, 2020 Updated As On: 23rd Apr, 2020

Class of Employment	**Zone**	**Basic Per Day (Rs)**	**VDA Per Day (Rs)**	**Total Per Day (Rs)**	**Total Per Month (Rs)**
Unskilled	Zone I	276.00	56.50	332.50	8645.00
Unskilled	Zone II	268.00	56.50	324.50	8437.00
Semi-Skilled	Zone I	284.00	56.50	340.50	8853.00
Semi-Skilled	Zone II	276.00	56.50	332.50	8645.00
Skilled	Zone I	293.00	56.50	349.50	9087.00
Skilled	Zone II	284.00	56.50	340.50	8853.00

સુરત ઝોન 1 માં આવે છે. તે મુજબ બિન-કુશળ માસિક વેતન માટે રૂ. 8645/-, અર્ધ કુશળ માટે રૂ. 8853/- અને કુશળ માટે રૂ. 9087/- છે. આ વેતન 8 કલાક માટે છે અને જો તમે 12 કલાકમાં 4 કલાકના બમણા દરે ગણતરી કરો તો તે બિન-કુશળને રૂ. 12967.5, અર્ધ કુશળને રૂ. 13279.5 અને રૂ. કુશળને 13630.5 મળવાપાત્ર થાય. ઉપર 51માં બતાવ્યા પ્રમાણે (61.44%) ઉત્તરદાતાઓ રૂ. 13,000/- અથવા ઓછું વેતન મેળવે છે. તે સૂચવે છે કે જ્યાં સુધી સુરત કાપડ બજારની વાત છે ત્યાં સુધી લઘુતમ વેતન અપ્રસ્તુત છે. બજાર પાસે સરકાર દ્વારા નિયત લઘુતમ વેતન કરતાં વધુ ચૂકવવાની ક્ષમતા છે.

43 ટકા કામદારોએ જણાવ્યું કે તેમને મહિનાના 20000 રૂપિયા સુરત માં જીવન ચલાવવા જોઈએ. અને 20 ટકા કામદારો એ જણાવ્યું કે તેમને 20000 કરતાં વધારે પૈસા જોઈએ સુરત માં સન્માન થી જીવન ચલાવવા માટે.

એ વાત ઘણી સારી છે કે મોટાભાગના કામદારોને તેમનું વેતન સમયસર મળે છે

18. સ-વેતન અઠવાડિક રજા:

એવું કહી શકાય કે 50% કામદારોને નિયમિતપણે તેમની સાપ્તાહિક રજા મળે છે, જ્યારે 50% ને નહીં. તેમાં ક્ષેત્ર મુજબ તફાવત છે. લોડિંગ કામદારોને સાપ્તાહિક રજા નિયમિત રીતે મળે છે, જ્યારે ફોલ્ડિંગ ક્ષેત્રના કામદારો પૈકી 73.33% ને સાપ્તાહિક

Table 17: Incidence of weekly leaves across the respondents

Responses	Cutting	Loading	Folding	Box Making	Total
Yes	09	22	04	06	41
No	07 (43.75%)	11 (33.33%)	11 (73.33%)	13 (68.42%)	42
Total	16	33	15	19	83

રજા મળતી નથી.

95% કામદારોએ જાણ કરી કે તેઓને રજાઓ પર કામ કરવું જરૂરી નથી.

19. નીચેની તબીબી સેવા :

જ્યારે કામદારોને પૂછવામાં આવ્યું હતું કે ડૉક્ટર નિયમિત આવે છે / જો તમે બીમાર ફેક્ટરીમાં હો, તો તપાસે અને દવા આપે છે / માંદગીમાં યોગ્ય સલાહ આપે છે / જો કામદારને આરામની જરૂર હોય, તો તેને સ-વેતન સંપૂર્ણ રજા મળે છે / તમારે બીજી હોસ્પિટલમાં દાખલ થવાની જરૂર પડે છે / સારવાર માટે થોડો અથવા કોઈ ખર્ચ કરવો નથી પડતો -બધા ઉત્તરદાતાઓએ આ પ્રશ્નનો "ના" જવાબ આપ્યો.

લોડિંગ ક્ષેત્રના તમામ 33 કામદારોએ અતિશય ગરમી, વાહનોને કારણે ધૂળ અને ઘોંઘાટનો સામનો કર્યો છે. તેઓ હંમેશાં ગીચ રસ્તાઓ પર કામ કરે છે.

બાકીના 50 કામદારોએ ગરમી છે અને વેન્ટિલેશનના અભાવનું કારણ બતાવ્યું.

પ્રદૂષક તત્વોની માત્રા - 33 લોડિંગ કામદારો માટે, માત્રા- તાપમાન "સામાન્ય" છે (એટલે કે વધારે પડતું નથી), ધૂળ "અતિશય" છે, અવાજ “ખૂબ ઊંચો” છે; બાકીના 50 કામદારો માટે, ગરમીની તીવ્રતા "સામાન્ય" છે (એટલે કે વધુ પડતી નથી). તેમણે ધૂળ અથવા અવાજ અંગે કોઈ પ્રતિભાવ આપ્યો નથી, જેનો અર્થ એ થઈ શકે કે એ બાબતો તેમના માટે કોઈ સમસ્યા નથી. તેઓ દુકાનની અંદર કામ કરે છે.

આખો દિવસ કાપડ કાપવાથી તેમને કાપડની રજકણો/રેસાંનો સામનો કરવો પડતો હશે. તેઓ તેને સમસ્યા કેમ નથી ગણતા એ પ્રશ્ન છે.

હાથનો દુખાવો સૌથી સામાન્ય છે. ત્યારબાદ શરીરના બીજા અંગોનો દુખાવો રહે છે – હાથ, પીઠ અને પગ. લોડિંગ કામદારોને આ ત્રણ દુખાવા ખાસ જોવા મળે છે.

66 ટકા કામદારોએ જણાવ્યું કે તેઓને રોજેરોજ પીઠ, હાથ, ખંભો ને માથામાં દુખાવો રહે છે. 51 ટકા કામદારોએ જણાવ્યું કે તેમને રોજેરોજ હાથ, જ્યારે 20 ટકા કામદારોએ જણાવ્યું કે તેમને પીઠ માં દુખાવો, અને રોજ હાથ પગ માં દુખાવો રહે છે.

છેલ્લા એક વર્ષમાં ફક્ત એક લોડિંગ કામદારને ઘૂંટણમાં દુખાવો થવાની ફરિયાદ છે અને તેને ચાલવામાં તકલીફ છે. જોકે, તેમણે એ સવાલનો જવાબ

ન આપ્યો કે આ દુખાવાથી કોઈ કાયમી તકલીફ ઊભી થઈ છે કેમ અથવા તેની સારવાર કરાવવામાં આવે છે કે કેમ.

75.9% કામદારો ઈએસઆઈ કાયદા હેઠળ કવર મેળવવા ઇચ્છે છે

20. પીવાનું ચોખ્ખું પાણી

75.9% કામદારો ઈએસઆઈ કાયદા હેઠળ કવર મેળવવા ઇચ્છે છે. મોટાભાગના કામદારોએ પીવાના ચોખ્ખા પાણીની ઉપલબ્ધી અંગે કોઈ ફરિયાદ નથી, એ સારી બાબત છે. **બજારમાં પૂરતા ટાઇલેટ છે?** આ પ્રશ્નનો જવાબ તમામ ઉત્તરદાતાએ “ના” માં આપ્યો.

કામદારો પર કોવિડ અસર:

નીચેનો વિભાગ કોવિડને કારણે કામદારો પર આર્થિક લોકડાઉનની અસરનું વર્ણન કરે છે.

1. કોવિડને કારણે કામના દિવસ ગુમાવ્યા:

અહીં જોઈ શકાય છે કે, મોટાભાગના કામદારો સ્થળાંતરિત હોવા છતાં કોવિડને કારણે માત્ર 17 (20.48%) કામદારોને અસર પડી.

Table 18: Number days employment was lost due to Covid

Duration	Cutting	Loading	Folding	Box Making	Total
Up to week	12	33	15	06	66
1.5 Months	00	00	00	01	01
3 months	01	00	00	04	05
4 months	03	00	00	07	10
5 months	00	00	00	01	01
Total	16	33	15	19	33

2. કોવિડને કારણે આર્થિક નુકસાન

કોવિડ 1 ને કારણે લોકડાઉન થતા કામદારોને આર્થિક નુકસાન થયું છે. નીચે આપેલ કોષ્ટક દર્શાવે છે કે મહામારીને કારણે કામદારોને જે નુકસાન વેઠવું પડ્યું અને નિયમિત કામ અને આવક પણ ગુમાવી.

Table 19: Extent of economic loss incurred during the lockdown

Amount	No. of respondents	Days lost
Up to Rs. 20,000	04	2 days to 45 days
21,000-30,000	07	2.5 days to 120 days
31,000-40,000	26	3 days to 120 days
41,000 – 50,000	18	3 days to 120 days
51,000 – 60,000	17	4 days to 120 days
61,000 – 70,000	06	4 days to 120 days
71,000 – 90,000	05	5 days to 150 days

65.06% કામદારોને કોઈ મુશ્કેલી પડી નહોતી.

35% કામદારોને પોલીસ દ્વારા હેરાન, આવક નહીં, રાશનનો અભાવ અને ખોરાકની અછત જેવી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડ્યો હતો.

67.46% એ જવાબ આપ્યો કે, તેમને સરકાર તરફથી કોઈ સહાય મળી નહોતી. તેનાથી સરકારના દાવા પોકળ સાબિત થાય છે. માત્ર 5 જવાબદાતાએ કહ્યું કે તેમને ભોજન મળતું હતું.

55.42% કામદારોએ કોઈ ઉછીના નાણા લીધા નહોતા, જ્યારે બાકીનાએ લીધા હતા. 37માંથી જે છ (6) જણે ઉછીના નાણા લીધા તેમના પરિવારમાં કોઈ બીમાર પડ્યું હતું માટે લેવા પડ્યા હતા.

પ્રકરણ 6: તારણો

1. અભ્યાસથી સ્પષ્ટ છે કે કાપડ બજારોમાં કામ કરતા મોટાભાગના કામદારો સ્થળાંતર કરીને આવેલા છે. મોટા ભાગના કામદારો યુપીના છે જ્યારે આ ક્ષેત્રમાં મહારાષ્ટ્રના કામદારો બીજા ક્રમે છે. યુપીના બલરામપુર જિલ્લામાંથી અને મહારાષ્ટ્રના જલગાંવમાંથી મોટાભાગના સ્થળાંતરિત કામદારો આવે છે.
2. મહારાષ્ટ્રના કામદારો 25 વર્ષ પહેલા સ્થળાંતરિત થયા હતા, જ્યારે યુપી, બિહાર, રાજસ્થાન જેવાં રાજ્યોના કામદારોએ કાપડ બજારમાં કામ કરવા માટે 15 થી 20 વર્ષ પહેલાં સ્થળાંતર કર્યું હતું.
3. 80.72% કામદારો તેમના પરિવાર સાથે સુરતમાં સ્થાયી થયા છે અને મોસમી સ્થળાંતર નથી કરતા. માત્ર 19.27% કામદારો તેમના પરિવાર સાથે સુરતમાં સ્થાયી થયા નથી. તેમાંથી મોટાભાગના યુપી અને રાજસ્થાનના છે.
4. 55 કામદારો 26-35 વય જૂથમાં છે. ફક્ત 7.2% કામદારો 46 કરતાં વધુ ઉંમરના છે.
5. સૌથી ઓછી ઉંમરના કામદારો બૉક્સ બનાવવાની કામગીરી કરે છે, જ્યારે મોટી ઉંમરના લોડિંગ કામમાં રોકાયા છે, જે વધુ મુશ્કેલ છે પરંતુ ત્યાં કોઈ નિશ્ચિત રોજગાર નથી તેથી કોઈ પણ વયના કામદારો કામ શોધતા ત્યાં પહોંચે છે. દુકાનદાર અથવા માલિકને કટિંગ, ફોલ્ડિંગ અને બૉક્સ બનાવતી વખતે, કર્મચારી અથવા કામદાર પસંદ કરવાની પસંદગી હોય છે જે યુવા કામદારને પસંદ કરે છે.
6. લોડિંગના કામમાં મહારાષ્ટ્રથી વધુ કામદારો મળે છે જ્યારે કટિંગમાં યુપી અને રાજસ્થાનથી વધુ આવે છે. બૉક્સ બનાવવા માટે યુપીથી વધુ કામદારો મળે છે, જ્યારે ફોલ્ડિંગ માટે બધા રાજ્યોના કામદારો જોવા મળે છે. કટિંગમાં મહારાષ્ટ્ર અથવા બિહાર અથવા મધ્યપ્રદેશ અથવા ગુજરાતમાંથી કોઈ કામદાર મળતા નથી. ગુજરાતના કામદારો ફક્ત બૉક્સ મેકિંગમાં જ જોવા મળે છે.
7. મોટાભાગના કામદારો છૂટક કામદાર છે. 19 ઉત્તરદાતાઓએ જવાબ આપ્યો છે કે તેઓ કાયમી છે. તેઓ લાંબા સમય સુધી એક માલિકને ત્યાં કામ કરે

છે અને તેમને દરરોજ કામ શોધવાની જરૂર નથી. છતાં તેનો અર્થ એ નથી કે તેમને પી.એફ., ઇ.એસ.આઇ., બોનસ, ગ્રેચ્યુઇટી વગેરે સામાજિક સુરક્ષાના કોઈપણ કાયદા હેઠળ આવરી લેવામાં આવ્યા હોય. ફક્ત 2 ઉત્તરદાતાઓએ જ જવાબ આપ્યો કે તેઓ કોન્ટ્રેક્ટ કામદાર છે પરંતુ અહીં પણ તેમની અને માલિક વચ્ચે કોઈ લેખિત કરાર નથી.

8. આ બજારમાં અકુશળ, અર્ધ કુશળ અથવા કુશળ જેવી શરતોનો કોઈ અર્થ નથી તેમ છતાં લઘુતમ વેતન કાયદાના સંદર્ભમાં તેનું મહત્ત્વ છે. કામદારોને પોતાને આ બધા કાયદા અંગે પૂરતી સમજ ન હોઈ શકે. આ અંગે પૂછવામાં આવ્યું ત્યારે 37 કામદારો માને છે કે તેઓ કુશળ છે, 23 પોતાને અકુશળ અને 23 અર્ધ-કુશળ માને છે. મહારાષ્ટ્રના મોટાભાગના કામદારો માનતા હતા કે તેઓ કાં તો અકુશળ અથવા અર્ધ કુશળ છે જ્યારે રાજસ્થાનના મોટાભાગના લોકો માને છે કે તેઓ કુશળ છે.

9. 91.56% ઉત્તરદાતા પરિણીત હતા. 12 પરિણીતને કોઈ સંતાન નથી પણ તેમાંથી 7 ની ઉંમર 30 વર્ષથી ઓછી છે અને ભવિષ્યમાં બાળકો થઈ શકે છે. 72.36% ઉત્તરદાતાઓના બાળકોની સંખ્યા 2 અથવા ઓછી છે. સ્પષ્ટ છે તે આ કામદારો પણ નાના પરિવાર વિશે સમજણ ધરાવે છે. 14% કામદારોનાં 3 અથવા તેથી વધુ બાળકો છે. 40 (48.19%) ઉત્તરદાતાઓના પરિવારમાં અન્ય 1 થી 2 સભ્યો હોય છે. ફરી આ બાબત સ્થળાંતરિત કામદારોમાં નાના પરિવાર અંગેની સમજણ દર્શાવે છે. 21 (25.30%) કામદારોના ઘરે બાળકો સિવાય અન્ય 3 પરિવારના સભ્યો છે.

10. લોડિંગના 33 કામદારો પાસે કોઈ ચોક્કસ રોજગાર નથી જ્યારે બાકીના 50 પૈકી મોટાભાગના કામદારો સુરત રિંગરોડસ્થિત બજારોમાં કામ કરે છે.

11. પોતે જે દુકાનમાં કામ કરે છે તે દુકાન કેટલી મોટી છે તેવા 50 કામદારોને પૂછવામાં આવેલા પ્રશ્નના જવાબમાં માત્ર 2 કામદારોએ કહ્યું કે તેઓ જ્યાં કામ કરે છે ત્યાં 15 કામદારો છે, જે સૌથી મોટી સંખ્યા છે. 7 દુકાનમાં 10 કામદારો છે. 10 ઉત્તરદાતાઓએ કહ્યું છે કે તેમની દુકાનમાં 8 કામદારો કામ કરે છે. 15 ઉત્તરદાતાઓએ જવાબ આપ્યો છે કે તેમની દુકાનમાં 5 કામદારો કામ કરે છે. 22 કામદારોએ કહ્યું કે તેમની સાથે દુકાનમાં 5 અથવા ઓછા રોજગારી મળે છે જ્યારે 28માં 5 થી વધુ પરંતુ 15 કરતા ઓછાને રોજગારી મળે છે

12. આનો અર્થ એ છે કે આ અભ્યાસમાં આવરી લેવામાં આવેલી ઓછામાં ઓછી દુકાનો શોપ્સ એન્ડ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ એક્ટની જોગવાઈ હેઠળ આવે છે અને આવી દુકાનોના કામદારોને મહિનામાં સાપ્તાહિક રજા, બમણા દરે ઓવરટાઇમ ઉપર ત્રણ મહિનામાં 125 કલાકનો કેપ આપવામાં આવે છે. એક વર્ષમાં 7 કેઝ્યુઅલ અને 8 તહેવારની રજાઓ અને અઠવાડિયામાં 48 કલાક અપાય છે. લાગે છે કે આ જોગવાઈઓનું ઉલ્લંઘન કરવામાં આવ્યું છે અને ઉલ્લંઘન કરનારાઓ સામે કોઈ કાર્યવાહી કરવામાં આવતી નથી.

13. 66.26% ઉત્તરદાતાઓએ જણાવ્યું કે તેઓ 12 કલાકથી વધુ સમય માટે કાર્ય કરે છે. તે સામાન્ય પ્રથા છે.

14. ઉત્તરદાતાઓ તેમના માલિકો દ્વારા કામે રાખવામાં આવતા 15 વર્ષથી ઓછી ઉંમરના કોઈને જાણતા ન હતા. આ સંપૂર્ણ રીતે સાચું ન હોઈ શકે, આ અભ્યાસ સુરત કાપડ બજારમાં બાળ મજૂરી શોધી શક્યો નથી, જે અભ્યાસની મર્યાદાઓમાંની એક છે. કોવિડને કારણે એક મુખ્ય કારણ ભય અને પ્રતિબંધો છે.

15. 12% ઉત્તરદાતાઓએ જવાબ આપ્યો કે 15-18 વર્ષની વય જૂથના કામદારો બજારમાં કાર્યરત છે. ત્યાં વધુ પૂછપરછ કરવાની અને તેમની કામગીરીની પરિસ્થિતિઓનો અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. તેમને પુખ્ત વયના કામદારો કરતા વધુ સારી સુરક્ષાની જરૂર છે.

16. આ અભ્યાસમાં ટ્રેડ યુનિયનના અસ્તિત્વની માહિતી મળી નથી. વિરોધાભાસો/વિવાદો કેવી રીતે હલ થાય છે તે જાણી શકાયું નથી.

17. બધા ઉત્તરદાતાઓએ જવાબ આપ્યો કે તેમને વેતન સ્લિપ આપવામાં આવતી નથી. કોઈને વેતન સિવાય કોઈ ભથ્થું ચૂકવવામાં આવતું નથી. બોનસ કે ભેટ પણ કોઇને મળતી નથી. તેમને બેવડા દરે ઓવરટાઇમ વેતન ચૂકવવામાં આવતું નથી.

18. 76 (91.56%) ઉત્તરદાતાઓ દર મહિને રૂ. 15,000/- અથવા ઓછું વેતન મેળવે છે. તેમાંથી 43 કામદારો રૂ. 12,000/- કે તેથી ઓછા કમાય છે.

19. જ્યારે પૂછવામાં આવ્યું કે શું તેમનું વેતન લઘુતમ વેતન કરતાં ઓછું છે, તો 18 (21.68%) એ “હા”, 15 (18.07%) એ “ના” અને 50 (60.24%) જવાબ આપ્યો કે “ખબર નથી”. કામદારોને સરકાર અથવા કાયદા દ્વારા નક્કી કરાયેલા ન્યૂનતમ વેતન વિશે જાણ નથી. સરકારે નક્કી કરેલા ન્યુનતમ વેતન પૂરતા નથી અને તાત્કાલિક સુધારણા કરવાની જરૂર છે. 43.37% ઉત્તરદાતાઓએ તેમની જરૂરિયાત રૂ. 20,000/- હોવાનું જણાવ્યું, જ્યારે 20.48% ને તેના કરતા વધારેની જરૂર છે. આ સૂચવે છે કે 60% કરતા વધારે કામદારો તેઓ જે કમાય છે તેનાથી સંતુષ્ટ નથી.

20. વેતન સમયસર ચૂકવવામાં આવે છે અને ઉત્તરદાતાઓને તેના વિશે કોઈ ફરિયાદ નથી

21. "શું તમને ઓવરટાઇમ મળે છે?" એવા અમારા સવાલના જવાબમાં 73 (87.95%) ઉત્તરદાતાઓએ “ના” જવાબ આપ્યો જ્યારે મોટાભાગના કામદારો દિવસમાં 12 કલાક કામ કરે છે - જે સામાન્ય ગણાય છે અને તેથી આ પ્રશ્ન સંબંધિત નથી. 58 (69.87%) ઉત્તરદાતાઓ 72 અથવા વધુ કલાક માટે કાર્ય કરે છે. એક પણ જવાબદાતા ન મળ્યા જે અઠવાડિયામાં 48 કલાક કામ કરતા હોય. 6 ઉત્તરદાતાઓએ જણાવ્યું હતું કે તેઓ 56 કલાક કામ કરે છે અને તે તેઓના માટે કામ કરતા કલાકોની સંખ્યા છે.

22. કોઈને સ-વેતન સાપ્તાહિક રજા મળતી નથી. અડધાને તો સાપ્તાહિક રજા જ મળતી નથી, તે ખૂબ ચિંતાનો વિષય છે. 73.33% ફોલ્ડિંગ કામદારોને સાપ્તાહિક રજા મળતી નથી. પરંતુ તેમને તહેવારની રજા મળે છે કારણ કે ત્યારે બજારો બંધ રહે છે.

23. કામે રાખતા પહેલાં અથવા નિયમિત તબીબી ચકાસણી હાથ ધરવામાં આવતી નથી. માત્ર એક જ ઉત્તરદાતાના અકસ્માતની જાણ તેણે કામના સ્થળે બનતી જોઇ છે. સુરતમાં કાપડ બજારોમાં કામ કરતા અકસ્માતો શોધવા માટે વધુ ઊંડાણપૂર્વક અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે.

24. કામદારોને સલામતી માટે કોઈ તાલીમ આપવામાં આવતી નથી. તેમજ તેમને જોખમો અંગે કોઈ માહિતી આપવામાં આવી નથી

25. લોડિંગ કામદારો ખુલ્લામાં કામ કરે છે અને અવાજ, ધૂળ અને તાપમાનના સંપર્કમાં હોય છે. બાકીના 50 ઉત્તરદાતાઓ એક શેડ હેઠળ કામ કરે છે અને તેઓની સમસ્યાઓ ગરમી અને નબળા વેન્ટિલેશનની છે. જો કે, તેમને તેમના સ્વાસ્થ્ય પર અસરની જાણ નથી. કટિંગના કામમાં તેઓ કાપડની રજકણોથી હેરાન થઈ શકે છે પરંતુ તે અંગે તેમને જાણ નથી.

26. 55 (66.26%) એ જવાબ આપ્યો કે તેઓ દિવસના અંતે શરીરના દુખાવાનો અનુભવ કરે છે. હાથનો દુખાવો એ સામાન્ય રીતે અનેક અંગોના દુખાવા - હાથ, પીઠ અને પગમાં થાય છે. લોડિંગ કામદારો વધુ સામાન્ય રીતે પગ, પીઠના દુખાવાની સમસ્યાનો શિકાર બને છે.

27. લોડિંગ કામદારો વજન ઉપાડે છે. 16 ઉત્તરદાતાઓએ જવાબ આપ્યો કે તેઓ 50 કિલો અથવા તેથી ઓછું ઉપાડે છે. 8 કામદારો વધુ વજન ઉપાડે છે, લગભગ 90 કિલો જેટલું. ફેક્ટરી એક્ટમાં વજન ઉપાડવાની મર્યાદા નક્કી કરવામાં આવી છે પરંતુ શોપ્સ એન્ડ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ એક્ટમાં આવી કોઈ જોગવાઈ નથી. આ કામદારોની સુરક્ષા અને આરોગ્યની સુરક્ષા માટે કોઈ કાયદાકીય જોગવાઈ નથી. વજન, અવાજ અને અન્ય પ્રદૂષકોને ફેલાવા માટેનાં ધોરણોને સુધારવાની તાતી જરૂર છે. વજન ઉપાડવાના પ્રભાવ પર ઊંડાણપૂર્વક અભ્યાસ કરવાથી ભારતીય પરિસ્થિતિ અનુસાર ધોરણો વિકસાવવામાં મદદ મળી શકે છે.

28. 33 માંથી 24 ઉત્તરદાતાઓએ જવાબ આપ્યો કે તેઓએ વજન સાથે 1 કિમી સુધી ચાલવું પડે છે. કેટલાકને લિફ્ટ ચાલુ ન હોય તો 3-4 માળ સુધી વજન ઊંચકીને ચઢવું પડે છે.

29. બધા લોડિંગ કામદારોએ ભાર વહન કરવા માટે કેટલાક ઉપકરણો હોવાની જરૂર જણાય છે. ફરીથી, તેમની જરૂરિયાતો અને તેઓ કેવી રીતે શ્રેષ્ઠ રીતે સંતુષ્ટ થઈ શકે તે વિશેનો અભ્યાસ મદદરૂપ થશે.

30. આ બધા તંદુરસ્ત અને સક્રિય કામદારો હતા અને તેમને કોઈ બીમારીની જાણ નથી. બીમાર કામદારો સામાન્ય રીતે કામની બહાર હોય છે અને મળતા નથી.

31. આ કામદારોને ઈએસઆઈ એક્ટ દ્વારા આવરી લેવામાં આવતા નથી. આ કાયદો 10 અથવા વધુ કામદારોને રોજગાર આપતી દુકાનો પર લાગુ છે. અમને તેમાંથી કોઈ આવરી લેવામાં આવ્યું નથી. સુરતમાં ઈએસઆઈ એક્ટ સારી રીતે લાગુ કરાયો નથી. 63 ઉત્તરદાતાઓએ પોતાને આ કાયદા હેઠળ આવરી લેવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરી છે.

32. પીવાના પાણી અને શૌચાલયની ઉપલબ્ધતા મોટાભાગના કામદારો માટે કોઈ સમસ્યા નથી. તેમને શૌચાલયોની જાળવણી અંગે કોઈ ફરિયાદ નથી. કોઈએ પણ શૌચાલય વિરામ લેવા ઉપર કોઈ પ્રતિબંધની જાણ કરી નથી.

33. કોઈને પણ કોન્ટ્રાક્ટર અથવા માલિક સાથેના લેખિત કરારની જાણ કરી નથી. પીએફ એક્ટ અથવા ગ્રેચ્યુઇટી એક્ટ હેઠળ કોઈએ કવરેજની જાણ કરી નથી.

34. કોવિડ લોકડાઉન દરમિયાન 66 (79.51%) ઉત્તરદાતાઓએ એક અઠવાડિયાનું કામ ગુમાવી દીધું છે. 5 કામદારોએ 3 મહિના ગુમાવ્યા છે, 10 ઉત્તરદાતાઓએ 4 મહિના ગુમાવ્યા છે, એકે 5 મહિનાનો સમય ગુમાવી દીધો છે. તેઓએ જે આર્થિક નુકસાનની જાણ કરી છે જે તેમને મળતા માસિક વેતન પ્રમાણે અવાસ્તવિક લાગે છે. લૉકડાઉન દરમિયાન 65.06% લોકોને કોઈ મુશ્કેલીનો સામનો કરવો પડ્યો નહીં.

35. 67.46% ઉત્તરદાતાઓએ જવાબ આપ્યો કે તેમને સરકાર તરફથી કોઈ સહાય મળી નથી. તેથી સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલા દાવા ખોટા સાબિત થાય છે. નાગરિક સમાજ દ્વારા પણ તેમને કોઈ મદદ મળી ન હતી. 12 ઉત્તરદાતાઓએ જણાવ્યું હતું કે લૉકડાઉન દરમિયાન તેમના કુટુંબના કેટલાક સભ્યો બીમાર હતા. 55.42% ને નાણાં ઉધાર લેવાની જરૂર નહોતી જ્યારે બાકીનાએ પૈસા ઉધાર લીધા હતા. 37 કામદારો, જેમણે પૈસા ઉધાર લીધા હતા તેમાંથી 6 કુટુંબમાં કોઈ બીમાર હતા.

36. તેઓ હવે જે મુખ્ય સમસ્યાનો સામનો કરે છે તે કામ મેળવવાની. 5ર ઉત્તરદાતાઓએ જણાવ્યું કે તેઓને રોજિંદા કામ કરવામાં મુશ્કેલી પડે છે અથવા દરરોજ એ બાબતે ચિંતા રહે છે.

પ્રકરણ 7 ભલામણો:

1. કામના સ્થળે અકસ્માતો અને વ્યવસાયિક આરોગ્ય અંગે વિગતવાર અભ્યાસ - ધૂળનો સંપર્ક અને તેની અસર અંગે તપાસ હાથ ધરવાની જરૂર છે. તેઓ કેટલી ધૂળના સંપર્કમાં છે અને તેમના સ્વાસ્થ્ય પર તેના પ્રભાવનો અભ્યાસ થવો જોઈએ. 66% ઉત્તરદાતાઓએ હાથ, પીઠ અને પગમાં દુખાવો હોવાનું જણાવ્યું છે અને તેમને આ દિશામાં મદદની જરૂર છે.

2. સુરતમાં કાપડ બજારોમાં સંઘર્ષ/વિવાદ નિવારણ પ્રણાલીનો અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. કામદારોને તેમની ફરિયાદો સાથે કેટલી વાર લેબર નિષ્ણાત વકીલ અથવા મજૂર વિભાગમાં જવાની જરૂર છે? ફરિયાદોનું સ્વરૂપ, ફરિયાદોની તીવ્રતા અને તેમને મળતા નુકસાનનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આ કામદારો માટે ઉપલબ્ધ સામાજિક સપોર્ટ સિસ્ટમ શું છે? તેમના નેતાઓ કોણ છે?

3. શોપ એન્ડ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ એક્ટમાં વજન, અવાજ અને અન્ય પ્રદૂષકોને દૂર કરવા માટે કેટલીક મર્યાદાઓ અને ધોરણો પૂરા પાડવામાં આવવા જોઈએ. વજન સાથે વધારે માળ ચઢવા પર પ્રતિબંધ હોવો જોઈએ. બજારોમાં મિકેનિકલ લિફ્ટ અને એલિવેટર આપવી જોઈએ.

4. ન્યુનતમ વેતન તાકીદે સુધારવાની જરૂર છે.

5. ઓવરટાઈમ પર મર્યાદા આવવી જોઈએ અને કાયદો લાગુ કરવો જોઈએ. કામના લાંબા કલાકો મુખ્ય ચિંતા છે. તે તેમના કુટુંબના જીવન તેમજ તેમના સુખાકારીને કેવી અસર કરે છે તેનો અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. તેઓએ સારવાર માટે કેટલો ખર્ચ કરવો પડે છે અને માંદગીને લીધે તેઓ કેટલા દિવસ ગુમાવે છે તેનો પણ અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

6. આ કામદારોને સામાજિક સુરક્ષા માટેના કાયદાના કવચ હેઠળ લાવવાની જરૂર છે.

7. ઈએસઆઈ એક્ટના અમલને સુધારવાની જરૂર છે.

8. શોપ્સ એન્ડ એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ કાયદાનો અમલ.

9. કામદારોને સંગઠિત થવા પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ.

10. આબોહવા પરિવર્તનની અસર કામદારોને અસર થશે. વધતા તાપમાનથી આ કામદારોને પણ અસર થશે. સંભવિત ઉકેલો અને માર્ગ જેના દ્વારા કામદારોને સુરક્ષિત રાખી શકાય તે શોધવા માટે રાષ્ટ્રીય સ્તરે ચર્ચા થવી જોઈએ.

11. તેમને કોરાનાકાળમાં થયેલા નુકસાનની ભરપાઈ કરવી જોઈએ.

ટેબલની યાદી

Table 1: Source of migration of the sampled respondents
Table 2: Time spent in the city as migrants
Table 3: State-wise distribution of Respondents who live with their families in Surat
Table 4: Age distribution of the respondents
Table 5: Age in different in different occupation groups
Table 6: Details in clustering of workers vis-a-viz the type of work
Table 7: Source wise distribution of respondents in relation to their type of work
Table 8: Nature of employment
Table 9: Distribution of workers according to the type of work and their skills
Table 10: Work sites of the respondents across Surat
Table 11: Workers employed in the unit/location of work of the respondent
Table 12: Respondents who had their children with them in Surat
Table 13: Number of family members at the destination of migration
Table 14: Hours of work for the respondents
Table 15: Monthly salaries received by the respondents
Table 16: Latest Minimum wages for Shops & Establishment in Gujarat
Table 17: Incidence of weekly leaves across the respondents
Table 18: Number days employment was lost due to Covid
Table 19: Extent of economic loss incurred during the lockdown

પરિશિષ્ટ: પ્રશ્નાવલી

જરી ઉદ્યોગના કામદારોનો અભ્યાસ

નોંધ: અભ્યાસમાં જોડાનારા કામદારોની તમામ વીગત તદ્દન ખાનગી રાખવામાં આવશે. અભ્યાસને અંતે જે માહીતી મળશે તેમાં તમામ ઉત્તરદાતાઓની વીગતોની કુલ માહીતીનું પૃથકકરણ કરી તે જાહેર કરવામાં આવશે. અહેવાલની નકલ આપને આપવામાં આવશે. અહેવાલનો ઉપયોગ કાપડ ઉદ્યોગના કામદારોની કામની શરતો વધુ બહેતર બનાવવા માટે કરવામાં આવશે. વ્યકતીગત કામદારને માથે આ પ્રશ્નાવલી ભરાવવામાં કોઈ જોખમ નથી.

---

૧. તમારું નામ:
૨. સ્થાનીક સરનામું/ફોન:
૩. તમારું વતન: ગામ:____________ તાલુકો:____________ જીલ્લો:____________
રાજ્ય:____________
૪. સુરત કયા વર્ષમાં આવ્યા?:
૫. સુરતમાં કુટુંબ સાથે રહો છો?: હા/ના
૬. તમારી ઉંમર:
૭. તમારો હોદ્દો:
૮. ક્યારે કામ કરવા જોડાયા?
૯. તમે કાયમી/કોન્ટ્રાક્ટ/કેજયુઅલ કામદાર છો.
૧૦. તમે કુશળ/અર્ધકુશળ/અકુશળ કામદાર છો.
૧૧. તમે કુંવારા/પરીણીત/વીધુર/છુટાછેડા છો.
૧૨. દુકાનનું નામ:
૧૩. સરનામું:
૧૪. શું બનાવે છે?/ શું વેચે છે?:
૧૫. દુકાનમાં કામદારોની સંખ્યા (પુરુષ/સ્ત્રી):
૧૬. કુટુંબમાં તમારા આધારે અન્ય કેટલા સભ્યો જીવે છે? બાળકો ________/ અન્ય આધારીત વ્યકતીઓ________
૧૭. તમારા રોજના કામના કલાક કેટલા હોય છે? ૮/૧૨/________
૧૮. ૧૫ વર્ષથી નાના કોઇને કામ આપવામાં આવે છે? હા / ના/ખબર નથી
૧૯. ૧૫-૧૮ વર્ષની ઉંમરના કામદારોને કામે રાખવામાં આવે છે? હા / ના / ખબર નહી
૨૦. દુકાનમાં કેટલા મહીલા કામદાર છે?
૨૧. મેનેજમેન્ટ અથવા સીકયુરીટી ધાકધમકી કે ગાળાગાળી કે મારપીટ/ધોલધપાટ કરે છે? હા / ના
૨૨. દુકાનમાં કામદારોએ યુનીયન બનાવ્યું છે? હા / ના
૨૩. તમને પગાર પાવતી આપવામાં આવે છે? હા / ના
૨૪. તમારો માસીક બેઝીક પગાર કેટલો છે?
૨૫. તમને કોઇ અન્ય ભથ્થા ચુકવવામાં આવે છે ? હા / ના
૨૬. "હા" હોય તો કયા? ૧.----, ૨-----, ૩-----
૨૭. તમારું વેતન સરકારે જાહેર કરેલા લઘુત્તમ વેતનથી ઓછું છે? હા / ના

ગુજરાત સરકારે જાહેર કરેલા દૈનીક લઘુતમ વેતનના દરો નીચે મુજબ છે. સુરત ઝોન-૧માં આવે છે.

સંદર્ભ માટે આ કોઠો મુકયો છે

કામદારનો	ઝોન	બેઝીક	વીશેષ ભથ્થું	કુલ રુ.	માસીક ૨૫ દીવસ લેખે

1

પ્રકાર					
અકુશળ	૧	૨૭૬	૫૬.૫૦	૩૩૨.૫૦	૮૩૧૨.૫૦
અર્ધકુશળ	૧	૨૮૪	૫૬.૫૦	૩૪૦.૫૦	૮૫૧૨.૫૦
કુશળ	૧	૨૯૩	૫૬.૫૦	૩૪૯.૫૦	૮૭૩૭.૫૦

૨૮.તમને પગાર સમયસર મળે છે? હા / ના

૨૯.તમારા મતે તમને કેટલો પગાર મળે તો તે પુરતો ગણાય?

૩૦. તમને બોનસ મળે છે? હા / ના

૩૧.તે હીસાબે કેટલી રકમ તમારા હાથમાં આવી હતી?

૩૨. બોનસને બદલે દીવાળીમાં તમને કોઇ વસ્તુના રુપમાં ભેટ આપવામાં આવે છે? હા / ના

૩૩.ગઇ દીવાળીમાં શી ભેટ મળી હતી અને તેની અંદાજીત કીંમત કેટલી હશે?

૩૪. તમને કાયદા અનુસાર બમણા દરે ઓવરટાઇમનો પગાર ચુકવવામાં આવે છે? હા / ના

૩૫. તમને ઓવરટાઇમ મળે છે? હા / ના/ મળે છે પણ કરતા નથી

૩૬. ઓવરટાઇમ સાથે તમે અઠવાડીયામાં કુલ કેટલા કલાક કામ કરો છો? ૫૬/૭૨/૮૪/__________

૩૭. તમને દર અઠવાડીયે ભરપગારે રજા મળે છે? હા / ના

૩૮. તમને દર અઠવાડીયે નીયમીત રજા મળે છે? હા / ના

૩૯. તમને રજાને દીવસે પણ કામ કરવા જવું પડે છે? હા / ના

૪૦. તમારા કારખાનામાં નીચે જણાવેલી તબીબી સેવા આપવામાં આવે છે? હા / ના

તબીબ નીયમીત આવતા હોય/ બીમાર હોય તો તપાસીને દવા આપતા હોય/ બીમારીમાં યોગ્ય સલાહ અપાતી હોય/ આરામની જરુર હોય તો તે માટે ભરપગારે રજા આપતા હોય/ દાખલ કરવાની જરુર પડે તો અન્ય હોસ્પીટલમાં દાખલ કરાવી આપતા હોય /સારવારનો થોડો કે પુરો ખર્ચ ચુકવતા હોય

૪૧. નોકરીમાં રાખતા અગાઉ તબીબી તપાસ કરવામાં આવે છે? હા / ના

૪૨. તે પછી નીયમીત સમયગાળે તબીબી તપાસ કરવામાં આવે છે? હા /ના

૪૩. "હા" હોય તો દર કેટલા સમયે? વર્ષમાં એક વાર / દર ૩ વર્ષે / દર ૫ વર્ષે

૪૪. તપાસના અહેવાલ આપવામાં આવે છે? હા / ના

૪૫. તમને કામ કરતાં કયારેય અકસ્માત થયો છે? હા / ના

૪૬. "હા" હોય તો વર્ણન કરો (કયારે થયો, કઇ પાળીમાં કેટલા વાગે થયો, શી રીતે ઇજા થઇ, કયું મશીન હતું, કેટલા દીવસની સારવાર લેવી પડી, કેટલા દીવસની રજા લેવી પડી, કોઇ કાયમી અપંગતા આવી કે કેમ અને આવી હોય તો કેવી, તમને કેટલો ખર્ચ થયો, માલીકે ખર્ચ આપ્યો કે કેમ, તમે વળતરની માગણી કરી? વળતર મળ્યું? અકસ્માત માટે કોણ જવાબદાર?)

૪૭. અથવા તમે કોઇ અકસ્માત થતો જોયો છે? હા / ના

૪૮. વર્ણન કરો:

૪૯.કામના સ્થળનું વાતાવરણ કેવું છે?- ૧.ગરમી,૨. ધુળ(શાની__________) ૩.ધુમાડા (શાના__________) ૪.રસાયણો (કયા__________) ૫.અવાજ ૬.અજવાળાનું પ્રમાણ .૭.અન્ય __________

૫૦. આ પ્રદુષણની માત્રા કેટલી હોય છે? સામાન્ય/વધુ/ખુબ વધુ

૧. ગરમી - સામાન્ય/વધુ/ખુબ વધુ

૨. ધુળ - સામાન્ય/વધુ/ખુબ વધુ
૩. ધુમાડા - સામાન્ય/વધુ/ખુબ વધુ
૪. રસાયણ - સામાન્ય/વધુ/ખુબ વધુ
૫. અવાજ - સામાન્ય/વધુ/ખુબ વધુ
૬. અજવાળું - સામાન્ય/વધુ/ખુબ વધુ

૫૧. તમારા કામના સ્થળે જે વાતાવરણ હોય છે તેને કારણે કોઇ બીમારી થઇ શકે તેમ તમને લાગે છે?હા / ના
૫૨.લોડીંગ કરાનારા કામદારો માટેઃ તમને પીઠ/માથા/હાથ-બાવડાં દુખે છે?
૫૩. કેટલું વજન ઉઠાવો છો?
૫૪. બોજો લઇ વધુમાં વધુ કેટલું અંતર ચાલો છો÷?
૫૫. તમને માલ લાવવા-લઇ જવા લારી કે બીજા સાધનની જરુર લાગે છે?
૫૬. તમારા માલીક કોણ છે? દુકાનદાર/ટેમ્પાવાળા/કોઇ નહી
૫૭.તમને કોઇ એવી બીમારી થઇ છે? હા / ના
૫૮. શી?
૫૯. કયારથી?
૬૦.તમને તે કારણે શી તકલીફ પડે છે?
૬૧. તે કારણે કોઇ અપંગતા આવી છે? હા / ના/ લાગુ પડતું નથી
૬૨.તે બીમારી માટે તમે સારવાર કરાવો છો? હા / ના
૬૩.તમારા કોઇ સાથી વ્યવસાયીક રોગથી પીડાતા હોવાનું જાણો છો? હા / ના/ખબર નથી
૬૪. કેટલા?
૬૫. કઇ બીમારી?
૬૬. તમારા પગારમાંથી ઇએસઆઇનો ફાળો કપાય તેમ તમે ઇચ્છો છો? હા / ના
૬૭. તમારું ઇએસઆઇનું દવાખાનું તામરા ઘરથી કેટલે દુર છે?૧-૫ કીમી/૫-૭ કીમી/૭-૧૦ કીમી
૬૮. તમે દવાખાનાનો લાભ લો છો? હા / ના
૬૯.તમને ફેકટરીમાં પીવાનું ચોખ્ખું પાણી મળે છે?
૭૦. માર્કેટમાં સંડાસ-મુતરડી પુરતા પ્રમાણમાં છે? હા/ના
૭૧. સંડાસ-મુતરડી સ્વચ્છ હોય છે? હા / ના
૭૨. પાળી દરમીયાન કેટલી વાર સંડાસ-મુતરડીનો ઉપયોગ થઇ શકે તે માટે કોઇ સુચનાઓ આપવામાં આવે છે? હા / ના
૭૩.મહીલાઓ માટે જુદા સંડાસ-મુતરડી છે? હા / ના / ખબર નથી.
૭૪. સલામતી માટે તમને તાલીમ આપવામાં આવે છે? હા / ના
૭૫. કામના જોખમોની કોઇ માહીતી તમને આપવામાં આવી છે? હા / ના
૭૬. "હા" તો કઇ રીતે? નોટીસ બોર્ડ પર મુકે/ સુપરવાઇઝર મૌખીક માહીતી આપે/છાપેલી પુસ્તીકા આપે/ અન્ય ________.
૭૭. નોકરી માટે તમારી સાથે કોઇ લેખીત કરાર કરવામાં આવ્યો છે? હા / ના
૭૮. તમારું પીએફ કપાય છે? હા / ના
૭૯. કંપનીના કામદાર નીવૃત્ત થાય અથવા નોકરી છોડે ત્યારે તેને ગ્રેજ્યુઇટી કાયદા મુજબ લાભ આપવામાં આવે છે? હા / ના/ખબર નથી.

ભાગ-૨ કોરોના સંબંધીત

૧. લોકડાઉન દરમીયાન કેટલા દીવસની રોજી તમે ગુમાવી?
૨. તે કારણે આર્થીક નુકસાન કેટલું થયું?

3

૩. રોજબરોજની જીવન જરુરીયાતની ચીજો મેળવવામાં શી તકલીફ પડી?
૪. સરકાર દ્વારા કેટલી સહાય મળી?
૫. બીજી સંસ્થાઓ દ્વારા શી સહાય મળી?
૬. તમને કે તમારા ઘરમાં કોઇ માંદુ પડયું? શી બીમારી થઇ? સારવાર મેળવવામાં શી તકલીફ પડી? કેટલું ખર્ચ થયું?
૭. દેવું કરવું પડયું? કેટલું? કોની પાસે? વ્યાજ કેટલું? દેવું બાકી છે કે પુરું થયું?
૮. હાલ આપને શી મુશ્કેલી છે?

ફોર્મ ભરનાર વ્યકતીનું નામ
ફોર્મ ભરનાર વ્યકતીના હસ્તાક્ષર
ફોર્મ ભર્યાની તારીખ

4

સંદર્ભો

Aajeevika Bureau. (2007). *Worrisome Folds A Situation Analysis of Migrant Textile Labourers from Southern Rajasthan*. India: Aajeevika Bureau. Retrieved on December 10th, 2020 from
https://www.aajeevika.org/assets/pdfs/Worrisome%20Folds-%20Situation%20Analysis%20of%20Migrant%20Workers%20in%20Surats%20Textile%20Markets.pdf

Katakam, A. (2020, July 13). *Surat: Silence of the looms*. Times of India. Accessed on December 7th, 2020.
https://frontline.thehindu.com/cover-story/silence-of-the-looms/article32033354.ece

Khare, S .(2013 December 17th). *Small hands, hard labour in Surat's textile industry.* India Together. Retrieved on December 10th, 2020 from
http://www.indiatogether.org/surat-human-rights

Thomas, M. R. (2020, June 9). *Major fire breaks out at Surat textile market*. Times of India. Accessed on December 7th, 2020.
http://timesofindia.indiatimes.com/articleshow/76279712.cms?utm_source=contentofinterest&utm_medium=text&utm_campaign=cppst

Times of India. (2020a, October 1). *One lakh jobs lost in Surat textile sector*. Times of India. Accessed on December 7th, 2020.
https://timesofindia.indiatimes.com/city/surat/one-lakh-jobs-lost-in-surat-textile-sector/articleshow/78413559.cms

Times of India. (2020b, October 6). *26,000 textile shops yet to open post lockdown in Surat*. Times of India. Accessed on December 10th, 2020.
https://timesofindia.indiatimes.com/city/surat/26000-textile-shops-yet-to-open-post-lockdown/articleshow/78500451.cms

Centre for Labour Research and Action (CLRA)

Rosa Luxemburg Stiftung

સેન્ટર ફોર લેબર રિસર્ચ એન્ડ એક્શન

સેન્ટર ફોર લેબર રિસર્ચ એન્ડ એક્શન (સીએલઆરએ) ભારતના વિશાળ અનૌપચારિક ક્ષેત્રના અર્થતંત્રમાં શ્રમિકોના અધિકારોને પ્રોત્સાહન આપે છે. તે અનૌપચારિક ક્ષેત્રમાં કામની સ્થિતિને દસ્તાવેજીકરણ માટે સંશોધન કરે છે, ત્યારબાદ રાજ્યની સાથે નીતિની હિમાયત કરે છે જેથી શ્રમિકોને તેમના યોગ્ય હક મળે. આ કેન્દ્ર દ્વારા કૃષિ, ઈંટ ભઠ્ઠીઓ, મકાન અને બાંધકામ જેવા મજૂર ઉદ્યોગોને મોસમી સ્થળાંતર પ્રવાહ થર ફીડ મજૂરના દસ્તાવેજીકરણમાં અગ્રેસર કાર્ય કરવામાં આવ્યું છે. તેના કાર્યથી સંગઠિત શ્રમિકોના વૈકલ્પિક દાખલાના વિકાસમાં સુવિધા મળી છે જે શ્રમિકોની સતત હિલચાલ, મધ્યસ્થીઓની નિર્ણાયક ભૂમિકા, ઉત્પાદન પ્રક્રિયાની પ્રકૃતિ અને મજૂરોની સામાજિક-આર્થિક રૂપરેખાના પરિબળોને પરિબળ બનાવે છે.

રોઝા લક્ઝમબર્ગ સ્ટિફટંગ

રોઝા લક્ઝમબર્ગ સ્ટિફટંગ (આરએલએસ) એ જર્મન આધારિત ફાઉન્ડેશન છે જે દક્ષિણ એશિયા અને વિશ્વના અન્ય ક્ષેત્રમાં મહત્ત્વપૂર્ણ સામાજિક વિશ્લેષણ અને નાગરિક શિક્ષણના વિષયો પર કાર્યરત છે. તે સાર્વભૌમ, સમાજવાદી, બિનસાંપ્રદાયિક અને લોકશાહી સમાજ વ્યવસ્થાને પ્રોત્સાહન આપે છે, અને તેનો હેતુ સમાજના સભ્યો અને નિર્ણય લેનારાઓને આવા હુકમના વૈકલ્પિક અભિગમો સાથે રજૂ કરવાનો છે. સામાજિક અને આર્થિક ન્યાય પહોંચાડવાની સંભાવના ધરાવતા મોડેલ વિકસિત કરવાની તેમની પહેલમાં સંશોધન સંસ્થાઓ, જૂથો અને સામાજિક મુક્તિ માટે કાર્યરત જૂથો અને સામાજિક કાર્યકરોને સમર્થન આપવામાં આવે છે.

કાનૂની સૂચનાઃ

"રોઝા લક્ઝમબર્ગ સ્ટિફટંગ દ્વારા પ્રાયોજિત, ફેડરલ રિપબ્લિક ઓફ જર્મની અને વિકાસ માટેના ફેડરલ મંત્રાલય ભંડોળના આર્થિક સહકારથી. આ પ્રકાશન અથવા તેના વિભાગો અન્ય લોકો મૂળ પ્રકાશનને યોગ્ય સંદર્ભ આપે ત્યાં સુધી મુક્ત રીતે ઉપયોગ કરી શકે છે.

પ્રકાશનની સામગ્રી ભાગીદાર પ્રયાસ સેન્ટર ફોર લેબર રિસર્ચ અને એક્શનની જવાબદારી છે, અને તે જરૂરી નથી કે આરએલએસના વલણને પ્રતિબિંબિત કરે.

Centre for Labour Research and Action (CLRA)

Rosa Luxemburg Stiftung